

משרד החקלאות
נציבות המים

המשרד לאיכות הסביבה
המינהלה לשיקום נחלי ישראל

נהר הירדן

שיקום

שימור

פיתוח

משרד החקלאות
נציבות המים

המשרד לאיכות הסביבה
המינהלה לשיקום נחלי ישראל

נהר הירדן

שיקום, טיפוח ופיתוח

מסגרת לפרוגרמה
לקראת תכנון משותף ישראלי ירדני

מו ט י ק פ ל ן
נובמבר ■ 1995

המנהלה לשיקום נחלי ישראל
המנהלה הוקמה בסתיו 1993 ביוזמת השר לאיכות הסביבה.
שותפים: המשרד לאיכות הסביבה, משרד החקלאות, משרד הפנים, נציבות המים,
קרן קימת לישראל, רשות שמורות הטבע, רשות הגנים הלאומיים,
החברה להגנת הטבע ואוניברסיטת תל-אביב.

עריכה לשונית: **ורדה בן יוסף** ■ תרגום: ACCESS ■ איורים: **סטייסי וולף** ■ צילומים: **דורון ניסים**
הפקה: **לשכת הפרסום הממשלתית** ■ עיצוב: **סטודיו בילט**

משרד החקלאות
נציבות המים

המשרד לאיכות הסביבה
המינהלה לשיקום נחלי ישראל

שיקום וטיפוח נהר הירדן

■ שיקום נהר הירדן מהווה משאלת לב מזה זמן.

■ השלום עם ירדן והרצון המשותף לקידום הנושא פותחים הזדמנות להחזיר לנהר הירדן את דמותו ומעמדו הייחודיים, לממש את הפוטנציאל הגלום בנהר ולהפכו מגבול מפריד בין עמים ומדינות לנהר של שלום.

■ החוברת כוללת הצגת רקע ונתונים, הצעת מסגרת לפרוגרמה לשיקום הירדן ולפיתוח מרחב הנהר ודרכים לקידום הפרויקט.

■ החוברת הוכנה על ידי נציבות המים ועל ידי המינהלה לשיקום נחלי ישראל, אשר מאגדת לצורכי תיאום ושיתוף פעולה את הגורמים הרבים הקשורים לנושא שיקום הנחלים והמעוניינים לקדם את שיקומם ואת פיתוחם.

■ שיקום נהר הירדן ופיתוח מרחב הנהר הינו פרויקט רב משמעות והיקף שקידומו מותנה בשיתוף פעולה בין כל הגורמים הרבים הקשורים בנהר ובאזור.

גדעון צור
נציב המים

יואב שגיא
יו"ר המינהלה לשיקום נחלי ישראל

תוכן העניינים

עמ' 4	תקציר
עמ' 5	מבוא
עמ' 6	הירדן כערך וסמל
עמ' 8	היבטים היסטוריים ואקטואליים
עמ' 10	חשיבות דתית ותרבותית
עמ' 11	תבנית נוף
עמ' 14	הפוטנציאל
עמ' 15	יסודות הפרוגרמה
עמ' 18	פרויקטים מוצעים
עמ' 21	הצעה לקידום הפרויקט
עמ' 22	סיכום
עמ' 23	רשימת מקורות

ת ק צ י ר

בודה זו מבקשת להציב את נהר הירדן כציר של שלום וכגשר של הדדיות ושיתוף פעולה בין ירדן לישראל. היא מציגה תפיסה תכנונית-רעיונית כוללת למרחב נהר הירדן. ואלה עיקריה:

■ התכנון יקשור את שיקום הנהר עם שימור ערכיו, ועליהם יבסס פיתוח תיירותי. במסגרת התכנון יטופלו המים הזורמים בנהר, ערכי סביבה, טבע ונוף, אתרי מורשת תרבותית-דתית והיסטורית, ומוקדי פעילות תיירותית ואכסון.

■ הניהול והפיתוח יהיו ידידותיים לסביבה, במונחים של פיתוח בר-קיימא, תוך הקפדה על הדדיות ביחסי אדם-סובב. ההתיישבות והחקלאות לצדי הנהר ישמשו מערכת תומכת לפיתוח התיירותי. המערכת התיירותית תחשוף אוצרות התרבות והשטח ותציגם תוך הימנעות קפדנית מפגיעה בהם.

■ מרכיב עיקרי בתכנית הפיתוח התיירותית יהיה פתיחת ושיקום מנזרי הירדן, הממוקמים לצד אתר הטבילה, סמוך ליריחו. שיקום ופיתוח הכנסיות והמנזרים, צריך שיעשה ברגישות ובתבונה, לבל יפגעו האווירה והמהות המיוחדים למקום.

■ חלקים מן הנהר ומגדותיו יותרו כ"שמורות טבע" בהם ישמר וישוקם יער גאון הירדן. לאורך חלקים מגאון הירדן יתוכנן פארק. הגן שיכלול אלמנטים של צמחיית בר וצמחיית תרבות מתאימה, גופי מים וגדות נהר, שיועשרו על-ידי פיתולי הנהר, שרטונים ואיים, בעלי חיים, מערכות שבילים ונקודות תצפית ומנוחה.

■ יפותחו אטרקציות תיירותיות, שיתבססו על מאורעות היסטוריים ועל המורשת התרבותית של המקום:

- מערך מוזחים, מוזיאונים וכלי שיט ישחזרו את המסעות ההיסטוריים על הירדן.
- שיטות עיבוד חקלאיות עתיקות ישוחזרו ויופעלו.
- מפעלי המים וההשקיה משני צדי הנהר יחשפו לציבור, כנושא אטרקטיבי בפני עצמו.

■ אתרי האכסון ישולבו, בישובים לגדות הנהר ובחלקם יוקמו ככפרי נופש, וישולבו במרקם החומרים, הסביבה וערכי הנוף והטבע המיוחדים לאזור.

■ הירדן ישמש מרכז לכנסים ומפגשים בנושאים בין-לאומיים, תוך הדגשת אוירתו המיוחדת, מטענו ההיסטורי-תרבותי ומשמעותו האוניברסלית.

■ ארגון התכנון המשותף וקידומו ייעשו על ידי גוף מינהלי ישראלי-ירדני, וועדת היגוי משותפת. גופים אלה יבחרו את צוות התכנון המקצועי, ינחה אותו ויעקוב אחר ייזום הפרוייקטים ויישומם.

■ המעברים שעל הירדן יפותחו כגשרים של שלום ושיתוף פעולה בין ישראל לממלכת ירדן. "מעברות הירדן" החדשים יקבלו תוכן עיצובי וערכי שיסמל-את המצב החדש השורר באזור.

מצוא

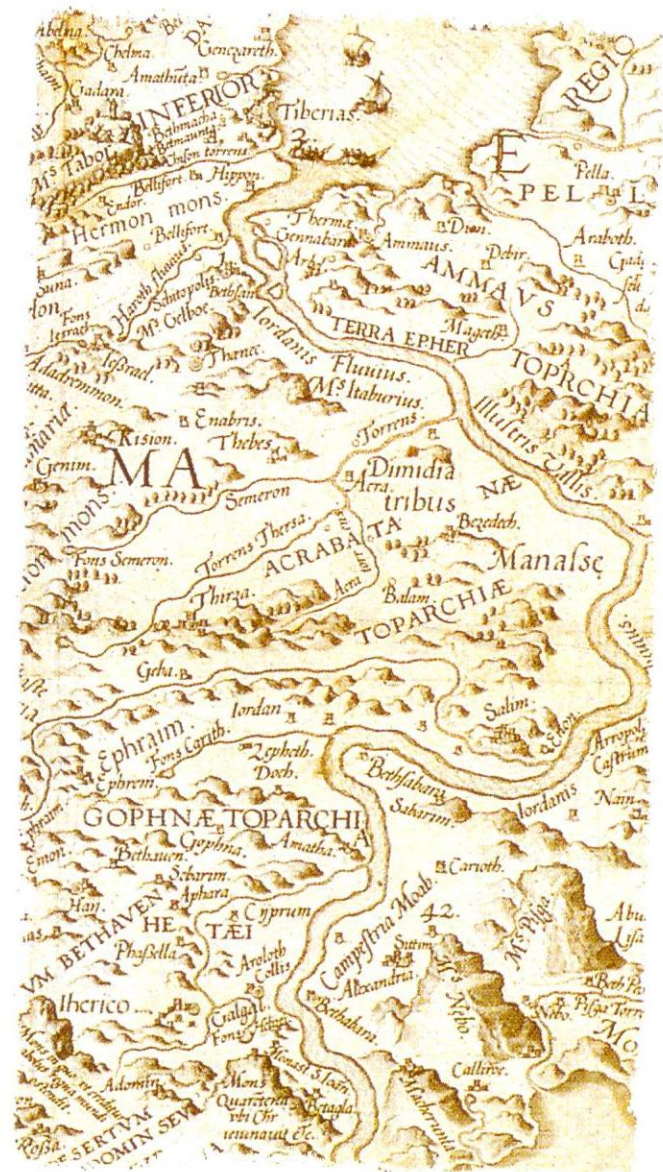
ש

ני גורמים עתידיים להשפיע בשנים הקרובות על נהר הירדן ועל המרחב הסובב אותו: שינוי היחסים המדיניים עם ממלכת ירדן, לקראת תנאי שלום, והשאיפה ההדדית לתת ביטוי מעשי, מייד, לשיתוף פעולה בין המדינות. שני מניעים אלו, בצירוף ערכי ומשמעויותיו של נהר הירדן, עשויים להביא עמם תכניות להקמת מפעלי פיתוח בגבול המשותף - נהר הירדן. אזור שהיה עד כה בשוליים, עשוי להפוך עתה - בשל איכויותיו וכוח משיכתו - למרכזי.

בבסיס העבודה מונחת ההכרה בצורך ובחובה ליצור תפיסה תכנונית-רעיונית כוללת למרחב נהר הירדן, פרוגרמה אשר תמנע הפיכתו למרחב סתמי, הכולל פרויקטים "מקריים", אשר בינם לבין עצמם, ובינם לסביבתם אין ולא כלום. חשיבותו של תכנון זהיר, כולל ורב-תחומי למרחב הירדן מתעצמת, כאשר מביאים בחשבון את הווייתו הייחודית של הנהר ואת

נדירותו כמרחב פתוח ובלתי מופר, במערך שימושי השטח המבונה בצפיפות במדינת ישראל.

מטרת העבודה היא קידום שיתוף פעולה ישראלי-ירדני בתחומי גבולן המשותף - התוואי בו זורם נהר הירדן, בקטע הנהר למן מוצאו מן הכנרת, גשר נהריים, בואכה עמק בית שאן, ערבות יריחו, ועד שפכו לים המלח. הפיתולים המרשימים בקטע זה של הנהר, הצומח והחי, האתרים הארכיאולוגיים בסביבה הקרובה, משמעותו הדתית וההיסטורית ומוקדי התיירות המתפתחים בו, כל אלה עשויים להפוך אזור זה בכללותו למוקד של שיתוף פעולה ישראלי-ירדני, אשר במרכזו שיקום הנהר ופיתוחו. עבודה זו מבקשת להציב את נהר הירדן, אשר הינו בעל חשיבות ומשמעות בין-לאומית, כציר של שלום, הדדיות ושיתוף פעולה בין שתי המדינות, על רקע ההיערכות המדינית החדשה ביניהן.

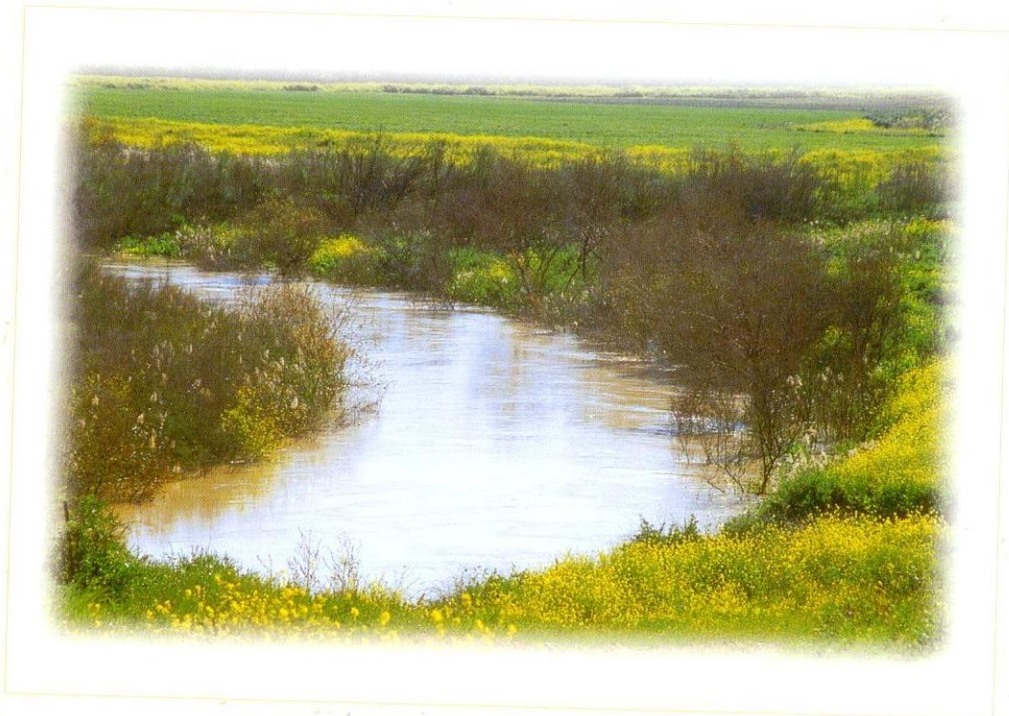
הירדן כערך וסמל

ירדן הינו אחד מסמליה המובהקים של ארץ התנ"ך, והוא טבוע עמוק בהיסטוריה של עמי האזור ובתרבותם. "הכרת אלוהים, אשר התפתחה על גדות הירדן, היא שהעלתה את חשיבותו של נהר זה על כל הנהרות שבעולם. על גדותיו היתה ראשיתה של הנבואה הגושאת בחובה את הבשורה", כתב נלסון גליק בספרו

אשר ייחד לירדן. "אין עוד נהר אחר, ששמו ידוע ברבים עת כה ממושכת ונישא למרחקים כה גדולים כשמו של הירדן" - דברי גיוהן מקגריגור, בשלהי המאה הקודמת, על הירדן. ובכך ביטאו השניים דעתם של רבים וטובים, הרואים בנהר את החשוב והידוע בנהרות תבל. לאמירות אלה קיים בסיס עמוק בתודעה האנושית המערבית: בני ישראל חצו את הירדן בכניסתם לארץ. כריתת מימיו והברית שנכרתה על גדותיו מסמלות את המעבר ואת הכניסה לארץ הקודש. לא בכדי נבחר הירדן כאתר טבילה והיטהרות בהוויה הנוצרית, הרואה בו - עד היום - אחד המקומות המקודשים לה ביותר. גאון הירדן נודע כבר בעבר הרחוק כדוגמה למקום בלתי מיושב, לאזור פרא סבוך, המשמש משכן לחיות טרף ולפרועי חוק - "קול יללת הרועים כי שודדה אדרתם, קול שאגת כפירים כי שודד גאון הירדן" (זכריה י"א ג'). הירדן מסמל ארץ לא נודעת, קשה לשליטה "ובארץ שלום אתה בוטח, ואיך תעשה בגאון הירדן?" (ירמיהו י"ב ה').

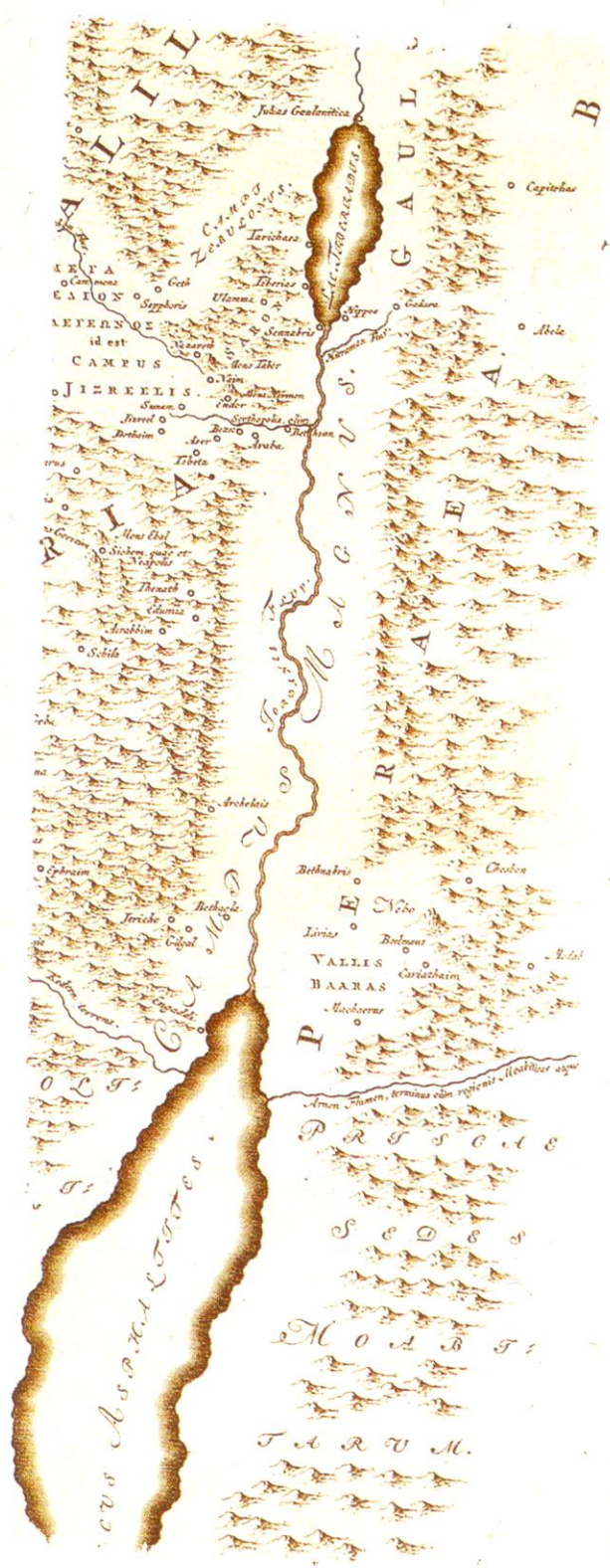
שמות, משמעויות והאנשה

נהר הירדן יצר תמיד נוכחות" כמו אנושית; הוא מופיע רבות בספרות, במדרשים, באגדות ובמשלים, בתקופות עתיקות ועד ימינו אלה. לשמו הוענקו משמעויות רבות, המעידות על תשומת הלב שניתנה לו.

לראשונה מופיע השם בפפירוס מצרי מן המאה הי"ג לפני הספירה, בצורת ya-ar-du-ne, המתפרש כ-yar-dan בלשונות ההודו-אירופיות (yār - שנה, dan - נהר), ומשמעותו - "נהר הזורם בכל ימות השנה" - ענין שהודגש בדברי הנביא "והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר". אחרים מסבירים את שמו בירידתו מן הדן, או מן השורש "ירד" סתם, ויש הקושרים את שמו עם שורש ערבי, המתפרש כ"לבוא אל הים ולשתות". החיבה היתרה לירדן והאנשתו ניתנות להסבר בכמה פנים: היותו נהר יחיד השופע מים בכל ימות השנה בסביבה מדברית, צחיחה (ובכך מזכיר הוא את הנילוס, הנותן חיים למצרים). מירוצו, הגועש בתחילתו, ומתינותו לעת סופו, פיתוליו המרובים ותנועתם, תחילתו במתיקות ובנועם - במוצאו מן הכנרת, וסופו במרירות ובמוות - בים המלח, כל אלה מזכירים מהלך חיי אנוש ונפתוליהם. ואולי זוהי הסביבה העמוקה לבחירת הירדן כאתר של טבילה וכניסה לחיים בתודעה הנוצרית. העתקת אפיק הזרימה ועמה "נדידת" חלקות מעברי הנהר, יצרה דימוי אנושי של נטילת רכוש והחזקתו, ומצאה ביטוי במקורות, לגבי דינם של גנבים או גזלנים אשר העבירו חפץ מאדם לאדם, כ"מה שנתן נתן ומה שנטל נטל" (תוספתא ב"ק י" כ"ג).

ביטוי מענין הקושר את מהלכו של הירדן ואת נפתוליו של הירדן עם הוויה רוחנית-נופית, נמצא בדברי הכתוב "מה לך הים כי תנוס, הירדן תסוב לאחור" (תהילים קי"ד ה'). הכוונה, כמובן, לעצירת מי הירדן בעת מעבר בני ישראל בתוכו. אך ביטוי זה נקשר ישירות למצב הפיסי, בו הירדן אכן זורם לאחור (צפונה) בחלקים מנפתוליו.

היבטים היסטוריים ואקטואליים

הר הירדן היה, מאז ומתמיד, אזור מעבר ומפגש בין מדינות ולאומים. טרם כניסת שבטי ישראל לארץ היה הירדן גבולה המזרחי של ארץ כנען, ואכן נודע ונתפרש כגבולה ושערה של ארץ ישראל: "כי לא תעבור את הירדן הזה", דברי ה' למשה (דברים ג' כ"ז). לאחר התנחלות שבטי ראובן, גד וחצי המנשה בעברו המזרחי נחשב כחלק מארץ ישראל. בתקופת בית שני חזר הירדן להיות גבולה המזרחי של ארץ ישראל. אז גם הוקמו מפעלי פיתוח בבקעת הירדן, מפעלי השקיה וחקלאות, והוא נודע בפריורו. עוד בתקופה הביזנטית היה העמק מיושב אינטנסיבית, ושקיעתו מקבילה לשקיעת החקלאות והחיים בארץ ישראל בכלל, למן המאה הי"ב לספירה לערך. לאחר מלחמת ששת הימים יצר הנהר קו גבול חדש בין ישראל לירדן. האזור הוגדר כבעל רגישות בטחונית גבוהה, והפך סגור, למעשה, בפני הציבור, הן בפני הציבור המקומי, הישראלי והערבי - משני צידי הירדן, והן בפני התיירות הבין-לאומית. למקום טבילתו של ישו, קצר אל-יהוד, הסגור בפני הקהל, נמצא אתר מחליף - "ירדנית", בקרבת הכנרת. בשנות הרגיעה הוכשרו חבלי ארץ נרחבים למטרות חקלאיות משני עבריו, בגאון הירדן ובכיכר הירדן. מצב זה של היות תחום נהר הירדן מסוגר ומרוחק מפעילות אדם בעשרות השנים האחרונות, יצר יתרון מסוים, וגדות הירדן - בעיקר גאון הירדן - נותרו במצב קונטרסטי למפעלי הפיתוח משני גדותיו: "אבל על גדות ירדן כמו מאומה לא קרה" (נעמי שמר). עם זאת, עיקר הפיתוח אשר נעשה באזור - ההכשרות החקלאיות - ניתן להגדירו כ"פיתוח קל" או משני, הניתן לשילוב ביעודי שטח עתידיים.

התיישבות

בקעת הירדן נודעת ביתרונותיה החקלאיים מקדמת דנא. ריכוזים גדולים של יישובים נתגלו לאורכה, בעיקר בעמק בית שאן. בתל עובדייה הקדום נמצאו שרידים של תרבויות אנושיות מתקופות קדומות. בנאות המדבר לאורך הירדן פזורים יישובים חקלאיים, ושמעם של גידולים אופייניים לאזור, כמטעי אפרסמון ותמרים, יצא למרחוק עוד בתקופת בית שני ובימי שלטון הרומאים בארץ. מעלותיה של בקעת הירדן מבחינה חקלאית נובעות מכמה נתונים: טמפרטורות גבוהות וקרנית שמש חזקה, המאפשרים הבכרה מוקדמת ויתרון עונתי יחסי, זמינות מים מן הירדן על יובליו והמעיינות באזור, ואדמת סחף פורייה לאורך הירדן. בחקלאות המודרנית מצטרפים ליתרונות אלו גם מיעוט המשקעים והלחות היחסית הנמוכה, המאפשרים שליטה על אמצעי הממשק, הדישון וההדברה. חקלאות יישובי הבקעה מבוססת על גידולים המספקים תמורה גבוהה ביחס לטיפול האינטנסיבי ולכמויות המים הגבוהות המושקעות בהם. הגידולים העיקריים הם ענבי מאכל, פרחים, ירקות חורף ותמרים.

מפעל העיור הירדני, אשר הוקם בשנות השישים, יצר ארץ נושבת - חלקות עיבוד, כפרים ועיירות לאורך הירדן ופריחה של האזור כולו.

הפיכת האזור לגן פורח תכלול בתוכה גם את החקלאות; שדות העיבוד והמטעים הקיימים יהפכו לחלק מן המרקם הן כמוקד למבקרים, המתעניינים בחידושים חקלאיים ובמגוון צורות העיבוד המיוחדות את האזור, והן כמרכיב אסתטי, המשתלב במראות הנוף.

חשיבות דתית - תרבותית

מקורות יהודיים

אחר מסע מפרך במדבר, קרב העם אל הארץ המובטחת. "וישכם יהושע בבקר ויסעו מהשיטים ויבואו עד הירדן, הוא וכל בני ישראל..." (יהושע ג' א'). כל שנותר בדרכם הוא חציית נהר הירדן. לקראת החצייה, פונה יהושע אל העם "...התקדשו, כי מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות" (יהושע ג' ה'). טרם המעבר בירדן מתקדש העם. הכוהנים, נושאי ארון הברית, צועדים ראשונים אל הנהר וטובלים בו רגליהם. "...ורגלי הכהנים נושאי הארון נטבלו בקצה המים והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר. ויעמדו המים היורדים מלמעלה, קמו נד אחד... והיורדים על ים הערבה, ים המלח, תמו נכרתו, והעם עברו נגד יריחו" (יהושע ג' ט"ו-י"ז). לאחר כריתת מי הירדן לחרבה, נכרתת ברית בין האל לעם, שביטוייה, לזכרון עולם, שתיים עשרה אבנים בגילגל. "ויאמר להם יהושע, עברו לפני ארון ה' ישאלו בניכם מחר לאמר: מה האבנים האלה לכם? ואמרתם להם: אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית ה' בעברו בירדן" (יהושע ד' ד-ז).

מרכזיותו של הירדן בדת הנוצרית

במקום מבודד ופראי, על גדות נהר הירדן, היתה ראשיתה של הנבואה בשחר הנצרות. יוחנן, "לבושו שיער גמלים ואזור עור במתניו ומאכלו חגבים ודבש היער" (מתי ג' 4), אשר האמין בקשר שבין היטהרות הגוף להזדככות הנפש, קרא לעם לבוא ולטהר גופם ונשמתם במי הירדן: "הן אנוכי טובל אתכם במים לתשובה" (מתי ג' 11). פעולת ההיטהרות היתה כרוכה במעבר לצדו המזרחי של הנהר, מעין סמל ליציאה מהארץ הקדושה, לאחר מכן טבילה במים הקדושים להיטהרות הגוף והנפש, ולבסוף - עליה מן המים בצדו המערבי של הנהר, בטהרה, אל ארץ הקודש. אקט זה מזכיר במקצת את תהליך חציית הירדן על ידי בני-ישראל

בתקופת הכיבוש. העם נהר אחרי יוחנן המטביל: "ותצא אליו כל ארץ יהודה ובני ירושלים ויטבלו כולם על ידו בנהר הירדן מתוודים את חטאתם" (מרקוס א' 5). הנצרות אימצה את טקס הטבילה, כפעולה המסמלת את הכניסה אל העולם הנוצרי. למי הירדן מיוחסות תכונות רבה, עושר ובריאות, בקרב המאמינים הנוצרים. המבקרים בו נוהגים לטבול את בגדיהם בנהר, ויש מהם המזים מימיו על שדותיהם ועל רכושם, כסגולה להצלחה.

אחד המוטבלים בירדן, על-ידי יוחנן, היה נער מנצרת, ישוע. טרם הגיעו לטבול, ניבא עליו יוחנן: "יובא אחרי חזק הוא ממני אשר אינני כדאי לשאת נעליו, והוא יטבול אתכם ברוח הקודש ובאש" (מתי ג' 11); "אנוכי טבלתי אתכם במים והוא יטבול אתכם ברוח הקודש" (מרקוס א' 8). בעת שיצא ישו מן הטבילה "ויהי אך עלה מן המים וירא את השמים נבקעים והרוח כיונה יורדת עליו. ויהי קול מן השמים: אתה בני יידי, אשר רצתה נפשי בו" (מרקוס א' 11-10; התאור חוזר על עצמו בשינויים קלים גם אצל מתי, לוקס ויוחנן). המסורת קובעת, כי המקום בו הוטבל ישו היה למרגלות קצר אל-יהוד, המנזר היווני הגדול, הניצב בקצה כיכר הירדן וצופה אל אתרי הטבילה.

ערות יריחו, בתרונות החוואר הבהקים בכיכר הירדן, מסורות הקדושה והנסים הקשורים בנהר היוו אבן שואבת לפרושים ולמתבודדים נוצרים, שחיפשו את קרבתו של האל. בדיר הגילה הקים גרסימוס, בשנת 455 לספירה בקירוב, מרכז למתבודדים. למרכז היו קשורים כ-70 תאי התבודדות, אשר נבנו מלבני חומר או נחצבו ככוכים במצוקים שסביב המנזר. המנזר נחרב ונבנה מספר פעמים לאורך ההיסטוריה, ועד היום נמשכים אליו נזירים מתבודדים מרחבי העולם.

תבנית נוף הירדן

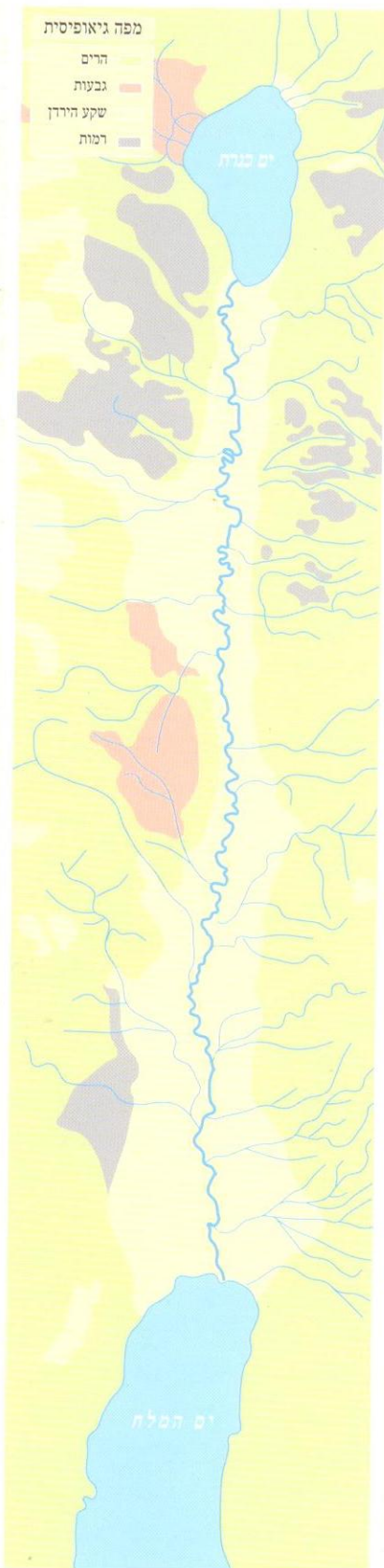

ירדן, אשר נקבע כגבול טבעי בין ממלכת ירדן למדינת ישראל, אינו חיץ המפריד בין שני חלקי ארץ זרים זה לזה. דומה הוא יותר לציר המחבר בין שני מרחבים סימטריים. תבנית נוף הירדן, ממזרח לאפיק הזרימה וממערב לו; המבנה הפיסי, הצומח והחי - לכולם היתה השפעה על המשמעויות ההיסטוריות-דתיות של הנהר. לתבנית נוף זו עשויה להיות השפעה מכרעת גם על עיצוב כיווני הפיתוח העתידיים של הירדן. סקירה זו תתמקד בזיקה לעבר ובמשמעויות העתידיות של תבנית נוף הירדן.

נפתולי הירדן

"נהר מופלא הוא הירדן. מתפתל הוא וניגר במהירות גדלה והולכת, בדרך עקלקלה להפליא, ממימי הכנרת המתוקים ועד מלחותיו המרירות של ים המלח. מתפתל הוא בחימה שפוכה, חותר כמטורף ומתאמץ בכל פרא כוחו להימלט מיד גורלו; דרכו של הירדן, למן מוצאיו הזכים כבדולח ועד סופו העכור והמר, פשוטו כמשמעו, אינה אלא מרוץ חסר ישע לקראת מטרה חדלת תקווה. כמוהו כאשת לוט, מביט לאחוריו, אך אין לו מנוס; סופו כליה בכליונו של ים המלח" (נלסון גליק, הירדן, עמוד 15).

הירדן, בדרכו מים כנרת לים המלח, זורם לאורך 223 קילומטרים - מרחק, שבקו אוירי אורכו 105 קילומטרים בלבד. את 118 הקילומטרים הנוספים עושה הירדן בפיתולים לאחור ולצדדים. צפיפות הפיתולים וגודלם אינם אחידים לאורך הירדן. מהכנרת ועד מרחק 2 קילומטרים דרומית לה קיימים פיתולים בקוטר של כ-500 מטרים ויותר, המופיעים בתדירות נמוכה יחסית. קוטר הפיתולים בהמשך קטן יותר (200-300 מטרים) ושכיחותם גבוהה יותר.

כיכר הירדן וגאון הירדן

בקעת הירדן נחלקת לאורכה לשתי יחידות נוף: המדרגה העליונה - כיכר הירדן (העיר), והמדרגה התחתונה - גאון הירדן (הזור) שם מתפתל אפיק הנהר. בין שתי המדרגות מפריד מתלול גבעות חוואר (אל-קטארה), אשר גובהו מגיע עד 60 מטרים. רוחבו של גאון הירדן מגיע עד ל-1,000 מטרים, אך פיתולי הנהר מתקרבים ונושקים למתלולי הגבעות ויוצרים בכך נוף של מצוקים וקופים, המתקרבים לקו המים ומתרחקים ממנו חליפות. בקירות התלולים, המפרידים בין גאון הירדן לכיכר הירדן, מצויה מערכת בתרונות. אלה משתרעים ברצועות דקות, מקבילות לנהר משני צדדיו. תחום אזור הבתרונות הינו מדרום לשפך הירמוך אל תוך הירדן ועד למפגש הירדן עם ים המלח. שטח הבתרונות הולך ומתרחב עם הירידה דרומה. באזור הירמוך מגיע רוחבו לקילומטר אחד בלבד, וסמוך לשפך הירדן מגיע רוחבו לכדי שלושה קילומטרים. גבעות החוואר חשופות מכל צומח, ומהוות בכך ניגוד בולט לצמחיית הבר ולחקלאות בכיכר הירדן ובגאון הירדן. תבנית הנוף המיוחדת של נפתולי הנהר בגאון הירדן ושל גבעות החוואר הסובבות אותו - היא אזור התכנון של הפרוגרמה המוצעת.

צומח וחי בגאון הירדן

גאון הירדן, עמק הזרימה של נהר הירדן, מהווה יחידה יוצאת דופן מבחינת הרכב הצמחייה. שפע המים, המעיינות, המליחות, החום והלחות יצרו תנאים להתפתחות יער-גדות, הנקרא גם יער גאון הירדן. היער ניזון ממי הנהר. הצומח הבולט בו הוא עצי צפצפת הכרת ואשל היאור, סבך של קנה מצוי, ערבות הרדופים וצמחי מלחה. רמז ראשוני לאיכויות הטבעיות והפראיות של היער בעבר ניתן בתנ"ך: "הנה כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה איתן..." (ירמיהו מ"ט י"ט). כבר בימי קדם כרת האדם את עצי גאון הירדן למטרות חקלאות ובניה: "נלכה נא עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת ונעשה לנו שם מקום לשבת... ויבאו הירדנה ויגורו העצים" (מלכים ב, ו' ב' ה'). מענין לציין, כי בתיאוריו של יוספוס פלוויוס את אזור ערבות יריחו מוזכר: "וכל העמק הוא כיכר שוממה, חוץ מנחל הירדן, ועל כן התמרים על שפת הנהר דשנים ונותנים פריים לרוב..." (מלחמות ד' ח' ב'). אלא שאין לדעת אם המדובר על גאון הירדן או על כיכר הירדן. כיום מברא האדם את הצומח הטבעי בגאון הירדן, באזורים בעלי קרקעות עמוקות ואפיק רחב, במטרה לאפשר שימוש חקלאי מרבי בקרקע.

אריות וכפיריים המוזכרים בתנ"ך בהקשר לגאון הירדן, לא שרדו בו, אולם אוכלוסיות של חיות בר אחרות נשתמרו שם ואף התחדשו, ביכות היות האזור סגור בפני מבקרים ועוברים בעשרות השנים האחרונות. היונקים הגדולים החיים בגאון הירדן הם חיירי בר, צבועים, תנים, שועלים, זאבים, חתולי ביצות, צבאים, ארנבות, לוטרות, נמיות ודרבנים. בסבך הצמחיה הקרוב למים מקננות ציפורי מים רבות, בעיקר במושבות קינון בחלקו הצפוני של האזור (למשל אנפית בקר, לבנית קטנח, אנפת לילה, אנפה ארגמנית, אנפית סוף ומגלן חום). בזור, על גבי אשלים, נמצא ריכוז גדול וייחודי של דרוו הירדן.

בזכות מיקומו הגיאוגרפי ואופיו האקלימי של אזור הירדן, מקננים בו מינים ממוצא אוריינטלי (כפרנקולין), וכן מינים ממוצא סהר-ערבי וסודני (זנבן, עורב קצר-זנב, שרקרק גמדי, עפרוני מדבר, סיס חוורוור, קורא וטריסטרמית), לצד מינים ים-תיכוניים (ירגזי מצוי וסנונית מערת).

ציר נדידת הציפורים

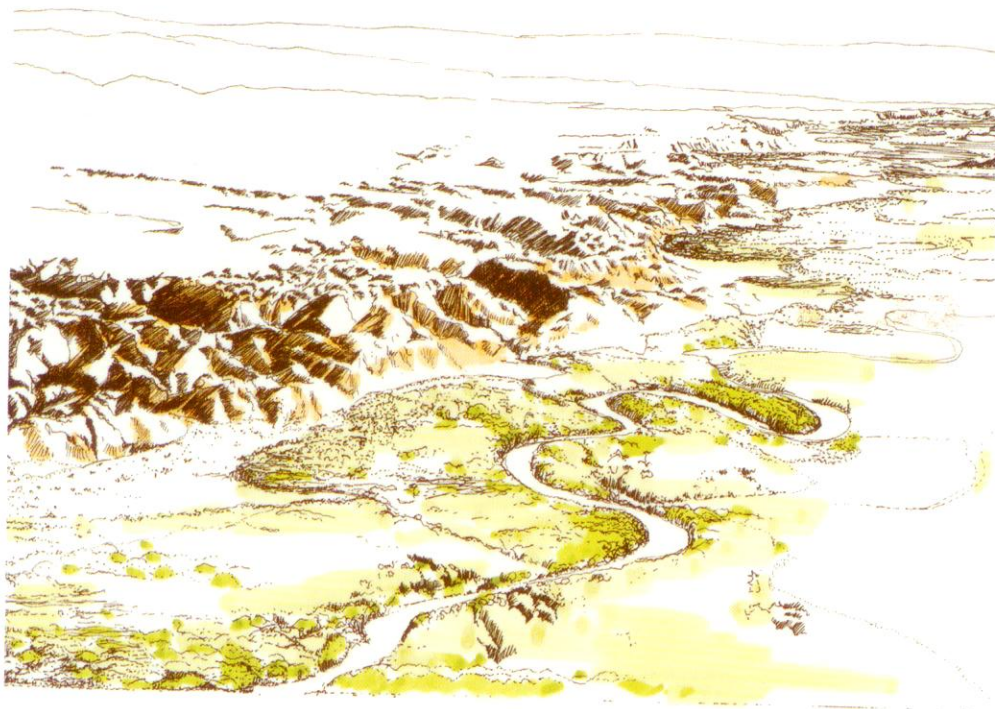
הירדן הוא חלק מציר בין-לאומי של נדידת ציפורים מארצות אסיה ומזרח אירופה לאפריקה ובחזרה. בעונות הסתיו והאביב חולפות מעליו, ועוצרות בו למנוחה, להקות של ציפורים: חסידות, עגורים, שקנאים ועופות דורסים ואחרים.

מעברות הירדן

ספיקת הנחלים באגן ההיקוות של נהר הירדן נתונה לתנודות רבות, עונתיות ושנתיות. תנודות אלו משפיעות על בניית אפיק הירדן ועל הרס גדותיו. ההצפות וההתייבשויות לחילופין יוצרות התכווצויות, המחלישות את סלעי החוואר ולניתוק גושי סלע והתמוטטויות אל תוך הנהר. סתימת אפיק הנהר בנושי סלע גדולים עוצרת את הזרימה לזמן מה, עד אשר מתחרת הנחל בתוואי חלופי, ננח לזרימה. תופעה זו יצרה את מה שהיה ידוע כבר בימי קדם בשם "מעברות הירדן". על גבי מעברות אלה ניתן היה לחצות ברגל את הנהר השוצף, אשר עצר "לרגע" את זרימתו. סוג נוסף של מעברות על הירדן (מחדה בערבית) הוא אזורים רדודי מים, אותם ניתן לחצות ברכב, על גב בהמה, וברגל בעונות הקיץ והסתיו. חלקם מעברים טבעיים, ולחלקם תשתית אבנים מלאכותית. בין הכנת לים המלח ידועות 31 מעברות. המרגלים, אשר שלח יהושע לתור את הארץ, והרודפים אחריהם, חצו את הירדן על גבי המעברות "והאנשים רדפו אחריהם דרך הירדן על המעברות..." (יהושע ב' ז'). שליטה על המעברות הבטיחה עליונות צבאית, והשתמשו בה - אהוד מול המואבים, יפתח נגד בני אפרים, גדעון מול המדיינים וצבאו של אריסטובלוס נגד חרטת הנבטי. דרך קדומה אחרת לחציית הירדן נזכרת בתלמוד הירושלמי והבבלי. שם מסופר על "ספינת הירדן" או "עריבת הירדן". ספינה אשר העבירה מטענים מגדה אחת של הירדן לגדה השנייה "ממלאין אותה פירות ומוליכין אותה מן הים אל היבשה ומן היבשה אל הים" (ירושלמי שבת, ד, א). ציור של ספינה על נהר הירדן מופיע במפת מידבא. לספינה תורן, הנשען על חבל, המחובר לשני מוטות בשתי גדות הירדן. יתכן וזוהי אותה "עריבת הירדן" המתוארת במקורות.

רגישות סייסמית

אזור נהר הירדן מאופיין בפעילות סייסמית גבוהה, משום קרבתו לשבר פעיל. רעידות האדמה הרבות, המתרחשות באזור, משפיעות על תוואי הנהר; הן ממוטטות את גדות הירדן הזקופות וגורמות לחדירת חומר רב אל תוך אפיק הנהר. ברעש אדמה שהתרחש בשנת 1927 צנח קיר בגובה של כ-50 מטרים בגדה המערבית של הירדן וחסם את זרימתו במשך קרוב ליממה. יש להתחשב בפעילות זו בעת תכנון מבנים ואתרים למרגלות מתלולי החוואר.

הפוטנציאל

וישא לוט את עיניו וירא את כל כיכר הירדן, כי כולה משקה כגן ה' (בראשית י"ג י'). גן-עדן בזעיר אנפין, על יופיו, מסתוריותו וקדושתו, כמראה אשר ראה לוט, הוא חזון הירדן בעבודה זו. השילוב - של שלום חם עם מדינה ערבית ראשונה, פנינת טבע משותפת בלתי מופרת, ואתרי קדושה והיטהרות - הוא לבו של הפוטנציאל הסביבתי, המדיני והתיירותי, הטמון בנהר הירדן התחתון.

ייחודו הגיאומורפי של הירדן הוא בזרימתו בשקע הסורי-אפריקני ובהיותו, לעת הישפכו לים המלח, הנהר הנמוך בעולם. פיתוליו המיוחדים וגבעות החוואר המפרידות בין גאון הירדן לכיכר הירדן מקנים לו ערכי נוף וסביבה ייחודיים לו בלבד. איכויות הטבעיות והפראיות של האזור הן בעלות עוצמה וכוח משיכה. תבנית זו מקבלת חשיבות יתר בשל הפיתוח האינטנסיבי במדינת ישראל ובשל הרצון לקיים מערכי טבע וסובב הנפרשים על פני חבלי ארץ רחבי ידיים, בעלי איכויות טבעיות גבוהות.

קסמו של האזור ואווירת המיסתורין האופפת אותו שימשו בעבר, כמו גם היום, אבן שואבת לעולי רגל ולמבקשים חיי בדידות ופרישות במנזרים, במקומות מסתור על גדות הנהר ובמדבריות הסובבים אותו. כל זאת מהווה כיום פוטנציאל לקידומה של תיירות סביבתית - מוקד משיכה למטיילים, הרפתקנים, חובבים ובעלי ענין במורשת התרבותית וערכי הטבע במקום.

הפוטנציאל הטמון באזור קושר את סגולות האזור וייחודו - טבע, נוף, מורשת תרבותית - עם המציאות הקיימת ועם האפשרויות המדיניות אשר בפתח - "ותשקוט הארץ..."

יסודות הפרוגרמה

מטרתה של התכנית המוצעת היא לקדם תכנון שקול ופיתוח בר-קיימא של אוצרות האזור - נהר הירדן ובקעת הירדן. התכנון והפיתוח יהיו בדרכים אשר יבטיחו שמירה על ערכי הטבע והמורשת התרבותית - לצד מימוש הפוטנציאל הגלום בנהר ובסביבתו. מוצע כי הפרויקט כולו יקודם תוך שיתוף פעולה-בין ישראל, ירדן, הקהילות והתושבים המתגוררים לחופי הנהר, ובשיתוף פעולה עם בעלי עניין מעבר לגבולות הארץ: בעיקר קהילות, כנסיות נוצריות וגורמים מוסלמיים המבקשים להפוך את הירדן מגבול מפריד לגורם מלכד.

עקרונות התכנון

1. יחידת התכנון ומרחב ההתייחסות

על סמך המוצע והנתונים הקיימים, ניתן לחלק את נהר הירדן למספר יחידות תכנון, בהתאם למצאי הפיסי והטבעי בהן. בכל היחידות יכלול אזור התכנון את כל קרקעות המדרגה התחתונה, גאון הירדן, על השטחים החקלאיים שבה ושטחי הסבך והיער הטבעי, וכן את גבעות החוואר - המתלולים היורדים מכיכר הירדן אל גאון הירדן. גבולות אלו - קו המגע של כתף החוואר עם כיכר

הירדן, לכל אורך הנהר - תוחמים את ליבו של מרחב התכנון המיוחד המוצע. מעבר לקו זה תתקיים זיקה לאתרים מיוחדים ולישובים לאורך בקעת הירדן, מורדות הרי שומרון ומואב - מרחב זה יוגדר בתכנית כמרחב ההתייחסות. התחום המדויק של התכנית יקבע תוך כדי שלבי התכנון והסקר הראשוניים.

2. פארק הירדן - תרבות ומורשת

מרחב הירדן לא יהיה שמורת טבע במובנה המקובל; המרחב יקלוט מפעלי שיקום, שחזור ופיתוח, בעיקר בהקשרים תיירותיים וסביבתיים. עם זאת יקיימו מפעלי הפיתוח אופי וזהות מוגדרים. המונח המוצע כאן הינו "שמורת זמן" - לאמור שימוש בחמרים, בתפקודים ובמערכות סמלים שיקשרו את הפיתוח עם תקופות קודמות ועם התרבות החמרית אשר רווחה לצידו. בכך ניתן יהיה למנוע מצב של יצירת בועות מלאכותיות מודרניות, המנוגדות לסביבה, ומפחיתות מעוצמת החוויה של הביקור. משמעות הדברים - שימוש בחומרים מקומיים, ניצול עץ, אבן ומתכת, ליצירת סגנון פיתוח המשולב במהות הטבעית של הסביבה. בכך עשויה המערכת כולה להשתלב במגמות של תיירות סביבה (Ecotourism), ההולכות ומתחזקות בעולם כולו. אתרים מסוג זה, המקיימים מפעלי פיתוח תיירותיים ומשלבים זאת עם שימור הסביבה, שיקומה והגנה עליה, זוכים כיום ליותר ויותר פופולריות בעולם, וצנברים יוקרה וביקוש. אתרים מסוג זה מטופחים בעיקר במקומות היסטוריים, ובמקומות בעלי רגישות סביבתית וטבעית. הירדן מהווה, לפיכך, דוגמה טובה לאפשרות ניהול וממשק כזו. ניהול ופיתוח ידידותיים לסביבה עשויים, במונחים של פיתוח בר קיימא - Sustainable Development - להיות למעשה אטרקציה תיירותית בפני עצמה.

3. אדם - סונב

פארק הירדן יחזיק וישמר ערכי סביבה ומורשת תרבותית בשילוב עם צורכי ההתיישבות הקיימים באזור, ובעיקר עם צורכי החקלאות. היישובים משני עברי הנהר יהיו חלק תומך, אשר ישען על מרחב התכנון המיוחד של הירדן, כמשאב כלכלי-חקלאי-תיירותי, שיתנהל במשולב, תוך איזון והשלמה בין הסביבה הטבעית והאנושית. תנועת התיירות לנהר ולאתריו, ובעיקר לאתר הטבילה, תוסדר אף היא כחלק ממערכת אדם-סובב, החושפת ואת אוצרות השטח אך נשמרת מפגיעה בו.

4. המים

מהותו העיקרית של נהר הינה זרימת מים באפיקו. כיום מוזרמים לנהר מי המוביל המלוח-זשפכי ביוב. הירדן נהנה בעיקר ממי שטפונות ועודפים המוזרמים אליו. כתוצאה מפגעי הזרמת הביוב והמוביל המלוח, איכות המים נמוכה

ביותר, עד כדי היותה מגבלה בשימוש לחקלאות.

החייאת הירדן תהיה כרוכה בהקצאת מים למכלול השימושים - חקלאות, טבע ותיירות, מים נקיים או מושבים, להזרמה קבועה באפיקו.

נושא איכות המים ומניעת הזיהום תואם את הסכם השלום בין ישראל לירדן "ישראל וירדן מתחייבות כל אחת לשמור, בתחום סמכותן, על המים המשותפים של נהרות הירדן והירמוך, ועל מי התהום בערבה, מפני כל זיהום..."

5. תיירות צליינית

הטבלתו של ישו הנוצרי בירדן נחשבת למאורע מרכזי בחייו, והיא המקור למנהג הטבילה בדת הנוצרית. לירדן משמעות דתית עמוקה, כסמל להיטהרות ופרישות, והוא מהווה אבן שואבת לתנועת צליינות - עוד מן התקופה הביזנטית, בה הוקמו מנורי הירדן, באתר הטבילה הסמוך לגריחו.

הפרוגרמה המוצעת תכלול, כמרכיב עיקרי בה, את שיקום מנזרי הירדן ושימורם, כאתר צליינות ראשון במעלה בעולם הנוצרי. פיתוח האתר יופקד בידי גורמים ממלכתיים (ולא פרטיים). האתר יוכשר לקליטתם של מאות-אלפי מאמינים, בקיבולת של עשרות אלפים בזמן קצר בטקסי הטבילה המסורתיים. בהתאם לכך יונחו תשתיות מתאימות - דרכים, מים, חשמל ואתרי איכסון, באופן אשר יבטיח השתלבות במרקם הסביבתי הרגיש באזור.

6. תיירות טבע וסובב

ייחודו של הנהר, מן הבחינה הגיאומורפית והבוטנית, והסביבה המיוחדת בה מתפתל אפיק הנהר, הם גורמי משיכה אטרקטיביים לתיירות סביבה (Ecotourism), לתיירות פנים ולתיירות חוץ כאחד. חלקים מן הנהר וגדותיו יוותרו כשמורות טבע, לשמירה על ערכי טבע ונוף ייחודיים ולמחקר. חלקים אחרים יפותחו בכיוונים שונים תוך התבססות על ערכי הטבע והנוף. שיט על הנהר יהיה נושא תיירותי בפני עצמו, בקטעים מתאימים אשר יוכשרו לכך. הנושא כולו מותנה בהכשרת דרכי גישה, שבילים, חניונים, שילוט והכוונה מתאימים, אשר יבוצעו מתוך התחשבות מירבית בסביבה. ציר נדידת הציפורים, העובר לאורך בקע הירדן, ישמש אטרקציה מיוחדת, בשילוב מוקדי תצפית ומעקב שיוכשרו לפלח תיירות זה. עצם חציית הנהר תהיה גורם אטרקטיבי בפני עצמו, אם על גבי מערכות הגשרים הקיימות, אשר ישוקמו בסגנון התואם את רוחו של האזור, ואם כמעברים אקראיים על "מעברות הירדן", מוקדי מים נמוכים בנהר, הידועים כמעברים יבשתיים נוחים.

פרויקטים מוצעים - קווים ראשוניים לפרוגרמה

הר הירדן, למן מוצאו מן הכנרת ועד שפכו לים המלח, יוגדר כ"מרחב הירדן - נהר של שלום", אשר לו מעמד של מרחב תכנון מיוחד. מרחב תיירות השלום יהיה רב-תכליתי ורב גוני, המשלב תבניות נוף וטבע עם מורשת תרבותית והיסטורית ועם פעילות אדם. הקטע הצפוני של המרחב יהיה מיועד לפעילות נופש בטבע, תוך שמירה על איזון וקשרי גומלין "אדם-סובב"; הקטע המרכזי ייועד בעיקרו כשמורת טבע בה ישמר וישוקם בית הגידול הטבעי, חלקו הדרומי, בסמיכות לשפך הנהר לים המלח, לצד מנוזי הירדן, יפותח בעיקר לשירות התיירות הצליינית ולשימור אווירת הקדושה והמסתורין של המקום.

רשות מנהלת

הפעלת הפרויקט תנוהל על-ידי גוף משותף לשתי המדינות, גוף שיפעל במסגרת "רשות בקע הירדן", ויהיו מיוצגים בו גופי שמירת טבע, רשויות תיירות, גופים דתיים, גופים חקלאיים, ונציגי אינטרסים מדיניים וכלכליים, וגופים של משק המים. הגוף המנהל יפעל לשיפור ושיקום תבנית הנוף הייחודית לירדן - גאון הירדן, הגדות ומתולולי החוואר, ולשחזור הצומח הטבעי של יער גאון הירדן. אוכלוסיית חיות הבר בסבך גאון הירדן תטופח. מים נקיים או מטהורים יושבו לאפיק הנהר, להבטחת זרימה קבועה ונקיה בירדן. יימשך קיומו של ממשק חקלאי בכיכר הירדן ובחלקים מבוקרים בגאון הירדן, תוך התניית שילובו בהבטים סביבתיים, נופיים ותיירותיים. יובטחו גישה נוחה לאפיק הנהר עצמו, ושיט בקטעים מתאימים על מימיו. לשחזור מסעות היסטוריים (מסעות קוסטינג, מולינה, לינטש, מקגריגור ואחרים). מקומות מקודשים, כאתרי טבילה בקצר אל-יהוד וסביבתו, ישוקמו וישוחזרו לחידוש תנועת הצליינות הנוצרית והטבילה בנהר. יובטחו תשתיות לקליטת קהל המבקרים באתר, ובאתרים מושכי קהל אחרים, בצורה ובסגנון שישתלבו במרקם של האזור. תוכשר מערכת שבילים ודרכי עפר, לתנועת מטיילים בגאון הירדן, בסבך הצמחייה, שתכלול דרכי גישה לקו המים. ישוקמו וישוחזרו תלי עתיקות ואתרים אטרקטיביים בכיכר הירדן ובמורדות השומרון והרי מואב, כחלק ממכלול התיירות החדש. המערכת הכלכלית הקיימת כיום, לפיה נשענים יישובי הבקעה על חקלאות בלבד, תוסב למערכת כלכלית - משני צידי הגבול - שתשען גם על תנועת התיירות לאזור. גורמי הפיתוח יהיו משותפים לישראל ולממלכת ירדן.

מפעלי פיתוח, שיקום ושימור

הירדן כציר של שלום, תיירות, דת והיסטוריה, יהיה משובץ לאורכו במפעלי פיתוח, שיקום ושימור. בהתאם לאופי קטעי הנהר והמיקום. כל מפעלי הפיתוח והשיקום ישאו את חותם הירדן, כציר היסטורי-אקטואלי, המשמר תבניות זמן ומקום. הצעות הפיתוח ברמתן הכללית ביותר מובאות להלן:

תחנת הכוח רוטנברג בנהריים

מפעל החשמל בנהריים היה אחד ממפעלי החלוץ המרשימים בתקופת ההתיישבות החדשה בארץ. המבנה המרשים ומערכת הסכרים, התעלות, בית הטורבינות ושאר האלמנטים המרכיבים את המפעל יתוכננו וינוצלו באתר, שימחיש מפעלי פיתוח אזוריים כוללניים (אתר מעין זה, בתפקודו כמוזיאון סביבתי יציג למשל את מפעל הפיתוח של רשות עמק טנסי (TANV), אשר שימש מודל לפיתוח אגן הירדן). מוזיאון סביבתי, או אף מוקד אכסון אטרקטיבי ויוצא-דופן, שישמר את סגנון המיוחד של תחנות כוח, סכרים, טורבינות וכדומה, עשוי להוות מוקד משיכה לתיירות מתעניינת באתרים יוצאי דופן. תנאי לכך הינו, כמובן, שימורם של אתרים אלה בסגנונם המקורי ואי-הפרה - או הפרה מזערית - של הנופים הקיימים.

פארק גאון הירדן

התייחסו הברור והמוגדר של גאון הירדן-הזור, יוצר מסגרת תכנונית בפני עצמה, אשר ניתן לצקת לתוכה תכנים והגדרות הקשורים היטב בגבולות הגיאומורפיים. גאון הירדן, אשר נודע מימים עברו כמקום פרא, מעין "שמורת טבע" קדומה, יהפוך ל"פארק גאון הירדן", שישמר וישקם את אופיו הטבעי המיוחד ואת עולם הצומח והחי הייחודי שלו וישמש אבן שואבת למטיילים ותיירים. הכוונה ליצור פארק אורכי, המערב אלמנטים של צמחיית בר, חקלאות, גופי מים וגדות נהר, שיועשרו על ידי פיתולי הנהר, שרטונות, איים טבעיים ומלאכותיים, בעלי חיים, מערכות שבילים ונקודות לתצפית ולמנוחה. צמחיית הפארק תושבת על בתי הגידול המקומיים, ובהם צמחיית בר וצמחיית תרבות של החקלאות הקיימת היום. צמחי בושם, רפואה ותבלין, מטעי פרי אקזוטיים, דקלים, צפצפות, ערבות וצמחייה אקוואטית מקומית. בגנים יהיו משולבים אתרי קינון ודגירה ומקומות מפלט לאוכלוסיית-בעלי החיים. מערכת דרכי הגישה הבוטניים תהיה הירארכית: גישה מסודרת ונוחה לכלי רכב רגילים, דרכי עפר לרכב קל, ובעיקר שבילים ודרכים לניווט רגלי.

מנזרי הירדן

אתר הטבילה הסמוך ליריחו, הינו אחד המקומות המקודשים ביותר לנצרות. משחר ימיה הוקמו באתר כנסיות ומנזרים ולכאן הגיעו צליינים ועולי רגל בדרכים קשות ועקלקלות, על מנת לטבול במי הירדן ולהיטהר. מסעות צליינות אלה, המתועדים היטב בספרות הנוסעים לארץ ישראל, לא פסקו גם היום, כאשר הגישה לנהר מוגבלת. מטעמי ביטחון.

למנזרי אתר הטבילה קסם מיוחד, בממדיהם הקטנים ובפיזורם בנוף הצחיח הצופה לירדן. טקסי הטבילה הנערכים בהם מרהיבי עין, והאווירה הכללית השורה במקום קסומה ומסתורית. בצד הכנסיות והמנזרים מצויים כוכי התבודדות פתוחי הסלע, לנזירים הממשיכים את מסורות הפרישות במדבר. רבות דובר על החיאת המקום ועל פתיחתו לתיירות, ובעיקר לצליינות נוצרית. שיקום הכנסיות והמנזרים ופיתוחם, צריך שיעשה ברגישות ובתבונה, לבל ייפגעו האווירה והמהות המיוחדים למקום. קיימות תכניות רבות לפיתוח האזור, ויש להתאימן למסגרת הכללית המוצעת בעבודה הנוכחית.

ספינות נהר על הירדן

נהר הירדן היה בעבר אתר שיט ואתגר להרפתקנים וחובבי מסעות. סיפורי המסעות על הירדן והספינות אשר שימשו לשייט על מימיו היו לאגדה זה מכבר, וזכו לפרסום ותהילה. כל זה פסק באחת, עם הפיכתו של הנהר לגבול של איבה הסגור לציבור הרחב. היום, עם פתיחת הגבולות, עשוי הנהר לשוב למעמדו המכובד. הרעיון המוצע בזה הינו הקמת מספר מזחים בגדות הנהר. אלו יישמשו מוזיאון צף וחי של תרבות השייט בנהרות ויכללו דגמים של הספינות אשר שימשו במסעות ההיסטוריים לאורך הירדן, ומודלים של סירות וספינות נהר מן המזרח הקרוב ואולי אף מן העולם כולו. חקלאות מסורתית בינות לחלקות העיבוד ולמטעים, בעיקר בשטחי גאון הירדן, יטופחו חלקות שייצגו חקלאות עתיקה, מסורות עיבוד מקומיות וארץ-ישראליות כלליות, שיטות יסוד של חקלאות בגדות נהרות (תרבויות ארם נהריים והנילוס), כלים מסורתיים, ושיטות קדומות לשאיבת מים והשקיה.

מפעלי השקיה

הירדן שימש מאז ומתמיד מקור מים לסביבתו הצחיחה ומפעלי השקיה ידועים בו מימי קדם. בתקופה המודרנית ריתק הירדן אליו חוקרים, הוגים ואנשי מעשה, אשר יצרו תכניות רבות לניצול משאביו. הידועה בהן היא תחנת החשמל

הראשונה בארץ ישראל, בנהריים. בין מפעלי המים יש להזכיר את מוביל המים הארצי, הנהנה למעשה ממי הירדן, ואת תעלת העיור הירדנית, המקבילה לנהר הירדן ומנצלת את מימי הירמוך הנשפך אליו. במרחב התכנון נועד מקום חשוב להמשך פיתוח החקלאות בגאון הירדן, ובעיקר בכיכר הירדן. הנהר ימשיך לשמש מקור מים, ואולי אף ביתר שאת - עם האפשרות לתוספת הזרמת מים לאורכו ולתפיסתם בהמשכו, סמוך ליישובים שעל גדותיו. מצב כזה יעניק חיים חדשים לנהר ויאפשר קיום מערכת חקלאית פורחת לאורכו. אפשר לחשוב על מערכות של חקלאות אורגנית בתנאי סביבה טבעיים; ממשק בסגנון זה ישתלב במרקם הכולל, ועקב המודעות הגוברת והביקוש הגבוה למוצרי חקלאות אורגנית, עשוי הדבר לעמוד במבחן כלכלי. מפעלי ההשקיה החקלאיים ישולבו בבריכות שתיה ובמתקני בילוי "רטוב" למטילים ותיירים שימוקמו בסמיכות לנהר ואתרי הפעילות.

נקודות אכסון ואירוח

שני סוגים עיקריים של אכסון תיירותי מוצעים לאורך הירדן. האחד - בתי הארחה, כפרי נופש ו"צימרים", בעיקר בעונת החורף, ביישובים הקיימים, ובכיכר הירדן, משני צדי הנהר. האחר - כפרי נופש מיוחדים, אשר יוקמו במספר נקודות, בתחומי ישובים או בסמיכות אליהם על-פי שיקולים סביבתיים, וישתלבו במערך התיירותי הכולל ובמרקם החומרים, הסביבה וערכי הנוף והטבע המיוחדים לאזור. אלו יהיו נקודות המוצא לתיירות הטבע, לסיוור הצליינים ולשוחרי ההיסטוריה והעתיקות אשר יגיעו לאזור. ניתן לחשוב גם על שילוב כפרי הנופש בתבניות החקלאות המסורתית - בעבודה החקלאית, בשיטות העיבוד המקומיות ובפעילות חיי הכפר.

מרכזי כנסים, מקומות מפגש בין-לאומיים

הירדן כציר של שלום, הקושר שתי מדינות אויב בעבר הקרוב, הנותנות דוגמא של שלום חם, יציב ודינמי בימינו אלו, ישמש מקום מפגש להתכנסויות, לוועידות ולשיחות בנושאים בין-לאומיים. אווירתו המיוחדת, מטענו ההיסטורי-תרבותי ומשמעותו האוניברסלית עושים אותו למקום ראוי מאין כמוהו לקיום מפגשים מסוג זה. איתור המקומות המתאימים לכך, בהתחשב בצורך להניח קוי תחבורה ותשתית, מכון למחשבה על קרבת אתרים מסוג זה למעברי הגבול הבין-לאומיים בין ישראל לממלכת ירדן.

מעברי גבול ומעברים בין-לאומיים

על פני הנהר יהיו מספר מעברים בין ישראל לממלכת ירדן, מהם - בעלי אופי מקומי ומהם - בין-לאומיים שיקשרו בין צירים ראשיים (גשר עבדאללה, גשר שיחי חוסיין). יש לתת את הדעת על עיצוב אופיים ומהותם של מעברים אלו ועל יציאת תוכן לנקודות המפגש - למניעת מסחור-יתר, תיעוש והמוניות.

הצעה לקידום הפרויקט

בחברת זו הוצע הבסיס לתפיסה הרעיונית הכוללת של שיקום מרחב נהר הירדן, טיפוחו ופיתוחו. חשיבותה של תפיסה כוללת היא בהיותה קו מנחה לגופים ולרשויות שונות, אשר יעסקו בנושא, ובהיותה מסגרת אשר תכוון את צורות הפיתוח והפרויקטים המוצעים למרקם כולל, בעל שפה אחידה.

על מנת לקדם תפיסה זו, יהיה צורך בסדרת פעולות ובשיתוף פעולה עם מספר גורמים, בארץ ומחוצה לה. ואלה הפעולות המוצעות:

1. התייחסות הגורמים הארציים והאזוריים בישראל שיש בהם נגיעה לנושא הירדן ושיקומו.
2. הקמת ועדת היגור ישראלית בהשתתפות הגורמים הנוגעים לשיקום הירדן.
3. קביעה של צוות קידום הפרויקט במישור הבינלאומי.
4. הבטחת מימון לחברת הפרויקט וקידומו.
5. הקמת מינהלת פרויקט משותפת ישראל-ירדן.
6. יצירת מערכת הנחיות מקצועית, (Term of Reference (T.o.R), לתכנון הפרויקט.
7. קביעת צוות מקצועי לתכנון.
8. איסוף מידע, סקרים ונתונים, ועיבוד החומר - עריכה, מיפוי ומיחשוב הסקרים - לכלל מסד נתונים אחיד.
9. הכנת תכנית אב ותכנון נגזרות מרחביות ברמה פרטנית בהנחית ועדת היגוי משותפת.

סיכום

של חשיבותו, איכויותיו הטבעיות ומשמעותיותיו הדתיות, ההיסטוריות והתרבותיות, עשוי עתה הירדן למלא תפקיד רב-משמעות. הירדן יהיה גבול של שלום ומוקד לשיתוף פעולה בין-לאומי, הכולל את מדינות האזור, וגורמים אחרים בעלי ענין. הפרויקט כולו יקיים אינטרס כלכלי רב-עוצמה למדינות הגובלות בו - המשלב תיירות, טבע וסביבה, משאבי מים וקרקע - ומחייב קשר הדדי ביניהן. הפרויקט יתרום לחיזוק מגמות הרגיעה והיציבות באזור, ויהווה, לפיכך, נדבך חשוב בתהליך השלום העומד בפתח.

3

מקורות

- אילן, צ., "גלגולי תכנית ליישוב בקעת-הירדן וניצול ים-המלח", **טבע וארץ**, ט"ו, ג', מרס-אפריל 1973.
- אילן, צ., **בקעת הירדן ומדבר שומרון**, עם עובד - תרבות וחינוך, 1973.
- ביגר, ג., "קביעת הגבול המזרחי של ארץ-ישראל המנדטורית", **קתדרה** 20, יולי 1981.
- גליק, נ., **הירדן**, מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ב, 1946.
- לינטש, פ. ו., **מסע מחקר אל הירדן וים המלח**, 1987.
- מעוז, י., ענבר, מ., "המאבק על המים ותכניות הפיתוח של מקורות הירדן", **אופקים בגיאוגרפיה** 9-10, 1984.
- מור, ד., ושטייניץ, ג., "שקיעתה של בקעת כינרות", **מדע**, ל, 2-3.
- מקגריגור, ג., **רוב רוי על הירדן**, משרד הבטחון-ההוצאה לאור, תל אביב, תשמ"ב, 1982.
- מרקוס, מ., **בקעת הירדן ומזרח השומרון**, סקר נוף ומסלולי טיול, רשות שמורות הטבע, 1992.
- קרטין, א., "תכנית שיקום הפליטים בעיור המזרחי, ממלכת ירדן", מתוך **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**.
- Hays, J. B., **T.V.A. on the Jordan, Proposals for Irrigation and Hydro-Electric Development in Palestine**, Public Affairs Press, Washington D.C. w 1949.
- Sindon, G., **John the Baptist, Jesus and the Jordan**, Bible Times, 1987

4. Pilgrims and Tourism

The Baptism of Jesus in the waters of the Jordan River is considered the major event in his life and the foundation for the baptismal rite in Christianity. The Jordan River has profound religious significance as a symbol of purification and solitude, and it has always drawn pilgrims—from the Byzantine period to the present. The section of the river under discussion can be developed to serve the needs of the pilgrims. Under joint Israeli-Jordanian management, this international baptismal celebration can serve as another example of the transition of the Jordan River from a hostile border separating two enemy nations to a serene center of renewal and peace.

5. Tourism, Nature and the Environment

The river's unique geomorphic, botanical and topographical characteristics, combine to attract both resident and foreign tourists. The development of the area's tourism potential, facilitated by the erection of access-paths, parking lots and appropriate road-signs, must proceed with the utmost consideration for the requirements of the environment. As the river is also an axis for the migration of birds, several bird watching sites will be constructed to enhance its attractiveness. Another potential inherent in the river involves possible crossing-points; this would either entail renovating existing bridges, in harmony with the style and nature of the area, or the construction of new bridges at convenient low points of the river. The bridges would undoubtedly emphasize and consolidate the renewed connection and cooperation between the State of Israel and the Kingdom of Jordan.

6. International Status

The Jordan River will be a peaceful border and a focus of international cooperation—primarily between Israel and Jordan, but also with other interested parties. The entire project, embracing tourist, cultural, historical and environmental interests, will be financially beneficial, thus inducing the two principal parties to cooperate in order to protect these common interests.

The project will bring added stability to the region, and thus be an important building block in the construction of peace between Israel and Jordan, as well as a contribution to an atmosphere of peace throughout the entire Middle East.

7. Implementation

This proposal for a common Israeli-Jordanian project is presented in accordance with the environmental agreement signed by the two countries on July 19, 1994.

In order to advance the project further, the following steps are suggested:

- Approval of the project by Jordan, Israel and the United States, to be included in their tri-lateral track.
- Establishment of a joint working group to promote the project and take the necessary steps for implementing the project, including:
 - Elaboration and approval of a conceptual plan of the project;
 - Preparation of Terms of Reference (TOR) for: planning, financing, and data gathering on the quantity, status and potential of the region's resources; and,
 - Selection of a planning-team and a steering committee

upper river valley and in monitored sections in the lower level, taking into account and respecting the features of the natural scenery. The water flow of the river can be utilized for farming or other uses, before reaching the Dead Sea. Convenient access to the river and recreational activities will be assured. Plans will be considered to allow row-boats and small steam-powered crafts on part of the river for possible reenactments of historic voyages along the river (such as the Lynch and Costigen voyages.) Sacred sites serving as baptismal points along the river will be restored in order to allow the ancient pilgrimages to resume.

As part of a comprehensive plan for tourism in the area, networks of hiking paths-providing access to the waterways and viewpoints of the area's flora and fauna-will be constructed, as well as archaeological sites and other attractive sites in Beit Shean, the Gilboa Mountains and the Gilead. Infrastructures for accommodating the demands of tourism will be established, in accordance with the principles of ecotourism and the preservation of natural characteristics of the area. The existing economic framework, where the economy of the eastern and western settlements of the valley is based mainly on agriculture, will be remodeled, so as to include regional tourism as well.

The Planning Principles

1. Definition of the Area

The section of the river outlined in this proposal is the area which extends from Naharaim to the Beit Shean Valley. The designated area contains the entire lower river valley, including agricultural lands, areas of undergrowth, and natural forest, as well as the marl hills, and the slopes descending from the upper sections of the river.

These confines delineate the heart of the proposed special planning zone. The related areas and sites of interest along the Jordan Valley that are beyond these confines-the Beit Shean Valley, the Gilboa, and the Gilead-may also be included in the plan, in order to ensure its coherence.

2. Environmental Habitats

The Jordan River Special Planning Zone will retain and preserve environmental values and cultural traditions, together with the existing settlement patterns, particularly resident agriculture. The settlements on both banks of the river will both support, and be supported, by the designated Special Jordan River Planning Zone, as economic, agricultural and tourist resources, by way of a harmonious balance of interests between the natural and human environments. Tourist access to the river and its sites will also be negotiated along these lines, exposing the treasures of its landscape while preventing any damage to them.

3. Water

The essence of the river is the flow of water through its beds. At present, the river is composed of floodwaters and saline and drainage effluents, the latter rendering the water quality in most sections very poor, even to the extent of inhibiting agriculture.

The rehabilitation of the Jordan River will entail the supply and allocation of water for a variety of uses-agriculture, natural growth and tourism-and will ensure a steady flow of water through its beds.

The Landscape

The aforementioned section of the Jordan River is about thirty kilometers long. The Jordan Valley is divided into two longitudinal landscape units: an upper level - called "Kikar Ha-Yarden", or "Ghur", and a lower level, the "Gaon Ha-Yarden", or "Zore". The two levels are separated by a range of marl slopes (El-Katara) of about 60 meters in height. The lower level of the valley consists of cultivated land as well as unfettered indigenous flora, which, together with an abundance of water, humidity and heat, form a unique habitat. The lower level spans approximately 1,000 meters, but the river meanders along its enclosing banks, lapping at the hill cliffs and creating upright walls at increasing distances from the water-line. The marl hills do not support any growth, and thus form a stark contrast to the abundant growth in other parts of the Jordan Valley. This unique landscape-the meandering currents, the rich soil and surrounding marl hills-is the home of the project under discussion.

The Potential

The geomorphic uniqueness of the Jordan River-from its inception in the Syrian-African Rift to its outlet in the Dead Sea-is epitomized by its status as the lowest river in the world.

The area's charm and mystique have attracted numerous pilgrims seeking a life of solitude and asceticism in the monasteries and caches alongside the riverbanks and the surrounding land. This allure still thrives today, contributing to the potential for regional tourism. The natural and untamed characteristics of the area are powerful and attractive forces. This fact takes on added importance in light of the increasing industrialization of the Middle East, and the world in general. The combination of a cordial peace between Israel and Jordan, and a shared natural treasure containing sacred historical and religious sites, is a cornerstone of great environmental, political and tourist potential.

The Principles of the Project

The purpose of the proposed plan is to expedite a prudent and sustainable development of the Jordan River and the Jordan Valley. The planning and development will be carried out in such a manner that the values of nature and culture will not be sacrificed, in the realization of the potential hidden in the river and its surroundings. The entire project shall proceed with the cooperation of Israel, Jordan, and the communities and inhabitants in the vicinity of the river, as well as other interested parties, such as Jewish, Christian and Muslim elements who wish to change the Jordan River from a dividing border to a symbol of reconciliation and cohesion.

The proposal, in brief: The Jordan River will be designated as a Special Multi-Purpose Planning Zone (SMPZ), integrating nature, landscape, culture and history, as well as the demands of contemporary society. The unique landscape characterizing the Jordan River, the flora and fauna of the lower river valley and the riverbanks and marl slopes, will be preserved and restored. Wild animals residing in the indigenous undergrowth will be protected.

The quality of the water will be improved. Treated or fresh waters will be returned to the river so as to ensure a steady and sanitary flow. Cultivation will continue undisturbed in agricultural areas in the

Abstract

Introduction

This proposal seeks to promote peace and cooperation between Israel and Jordan by rehabilitating the Jordan River, the common border of the two countries. We propose to implement the project in the northern section of the river—the segment of the river that begins at the Yarmuch River outlet, continues through Naharaim Bridge and ends at the Beit Shean Valley. This section of the Jordan River is impressive, both in terms of topography and archaeology. The winding curves of the river, flanked by diverse flora and fauna, serve as a backdrop for numerous sites of historical and religious interest, such as: the Belwaire Castle, Beit Shean, Tel Yishmael and Tel Maluach. Along with the developing tourist sites, such as the Huga Springs and Beit Shean, we hope that this spectacular ecosystem will constitute a focal point for Israeli-Jordanian cooperation; a cooperation which will revolve around the rehabilitation of the Jordan River.

The Jordan River

The Jordan River is one of the most distinctive symbols of the Land of the Bible and it figures prominently in the historical and cultural traditions of the region. As described by John McGregor at the end of the 19th century: "There is no other river whose name can be found on the tongues of so many, over so long a time period and geographic breadth, as the River Jordan". In fact, this sentiment is reflected in the bedrock of western collective consciousness: The People of Israel crossed the Jordan River upon entering the Promised Land—an event which symbolized the entrance into the Holy Land. It also accounts for why Christianity chose the Jordan River as the site for baptismal and purification rituals. In light of the river's profound religious, historical and cultural heritage, it only seems natural that it serves as a focal point for cooperation between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan.

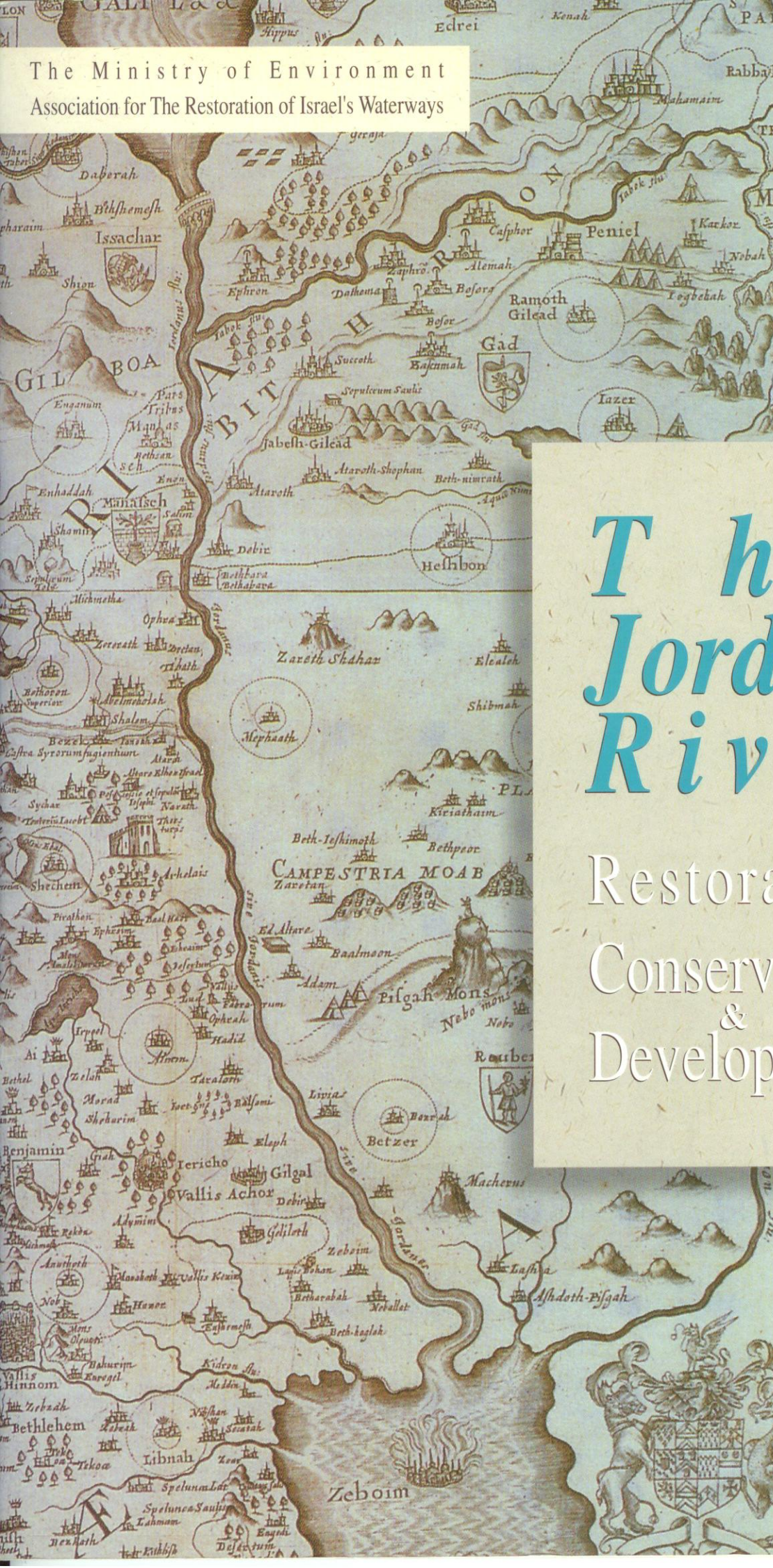
The Political Background

The Jordan River has always served as a meeting point for nations and people. The river delineates the border between Israel and Jordan. During the years of relative calm along the border, wide expanses of land were converted into agricultural lands on both banks of the river. Yet, as a result of the formal state of war between the countries and the regional political tensions, the area remained a highly sensitive security zone, off-limits to the local populations as well as to international visitors.

Practically speaking, the river's inaccessibility to the public had a favorable impact on the river banks, leaving them virtually untouched by the vigorous industrial development projects in Israel and Jordan. Still, the vast majority of the agricultural development in the region has been low-pressure or secondary development, thus allowing for a future redesignation of the land.

The Ministry of Environment
Association for The Restoration of Israel's Waterways

Department of Agriculture
The Water Commission

The Jordan River

Restoration
Conservation
&
Development

NOVEMBER 1995